

KIPÇAK TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞINDAKİ MEYVE VERMEYEN AĞAÇ ADLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Betül ULUTÜRK*

Özet:

Toplumların yaşadıkları iklimler ve dolayısıyla bitki örtüleri onların yaşamlarına etki etmiştir. Bu etki, o toplumların konuştukları dilin söz varlığında kendisini hissettirir. Geniş bir coğrafyada konuşulmuş olan Kıpçak Türkçesinin söz varlığında da bulunduğu iklimlerin bitki örtüsüyle ilgili kelimeler yerini almıştır. Bu söz varlığının bir kısmı Çağdaş Kıpçak lehçelerinde yaşamaya devam etmektedir.

Bu çalışmada, Kıpçak Türkçesinde bulunan ağaç adları incelenmiştir. Çalışma meyve vermeyen ağaç adları ile sınırlandırılmıştır. Ağaç adlarının tarihi dönemler ve çağdaş Kıpçak lehçelerindeki durumu göz önüne konulmaya çalışılmıştır. Recep Toparlı'nın Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nden yola çıkılarak her bir ağaç adı için etimolojik sözlükler; kitap ve tezlerden yararlanmakla birlikte Kıpçak Türkçesiyle yazılmış sözlük, gramer ve fıkıh kitapları temel alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ağaç, Kıpçak Türkçesi, Kıpçak söz varlığı.

The Study of Names of Fruitless Trees in The Kipchak Language Vocabulary

Abstract:

The climatic conditions of societies and, respectively, its flora affected their lives. This influence is evident in the lexical composition of the community language. In the lexical structure of Kipchak Turkic languages, spoken on a geographically wide area, were the names of plants belonging to the local climate. Part of this vocabulary is still used in modern Turkic languages of the Kipchak group.

In this study we investigated the names of trees in Kipchak language. The work

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi, betulluluturk@gmail.com

is limited to specifically fruitless trees. The study attempted to present usage of mentioned names in historical periods as well as their current position in modern Kipchak languages. Based on the work entitled Kipchak Turkish Dictionary (Kıpçak Türkçesi Sözlüğü) by Recep Toparlı the name of each tree was investigated using etymological dictionaries, books and theses on the mentioned subject. Dictionaries, grammar and religious fiqh books written in Kipchak language were taken as the basis for the current work.

Key words: *tree, Kipchak Turkic language, Kipchak Turkic vocabulary.*

Giriş

Bir dilin sözlük malzemesini oluşturan unsurlar, dil konuşucularının yaşadığı coğrafya, inanç ve kültürüyle doğrudan bağlantılıdır. Yaşanılan çevrenin, iklim ve bitki örtüsünün insanlar üzerindeki etkisi yadsınamaz. Bir dildeki sözcüklerin çeşitliliğine bakarak konuşanlarının hayat biçimleri ve değerleri hakkında bilgi edinilebilir. Kıpçakların yaşadığı sahanın büyüklüğünü, bu coğrafyadaki etnik çeşitliliği ve dolayısıyla inançlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları göz önüne alırsak bu sahada yazılmış gramer, sözlük ve fıkıh kitaplarındaki söz varlığının zengin olması bizi şaşırtmaz.

Çalışmayı oluşturan ağaç adlarının Kıpçak coğrafyasıyla doğrudan bağlantılı olduğunu göz önüne alırsak çok çeşitli sözcüklerle karşılaşmayı bekleriz. Ancak Karadeniz’in kuzeyi, Kafkaslar ve Akdeniz özelinde Mısır-Suriye coğrafyasının tamamındaki ağaç adlarını incelemek bu kısa çalışmada mümkün olmamıştır. Daha iyi bir inceleme yapabilmek amacıyla Kıpçak Türkçesindeki meyve vermeyen ağaçların adları incelenmiştir. Bu adlara bakıldığında Kıpçakların yaşadıkları iklim şartlarında bulunması muhtemel olmayan ağaçlara rastlanmamıştır.

Bitki adları ile ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalara baktığımızda Yeliz Akkaya *Derleme Sözlüğündeki Bitki Adları*, Şeyda Özkan *Anadolu Türk Folklorunda Bitki Adlarının Veriliş Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme* ve Kürşat Efe *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Bitki ve Hayvan İsimleri* adlı yüksek lisans tezlerini görürüz. Doğrudan bu çalışmaya kaynaklık etmiş tezler ise Özlem Bayrak’ın hazırlamış olduğu *Tarihi Türk Lehçelerinde Bitki İsimleri* ve Fatih Alkayış’ın hazırlamış olduğu *Türkiye Türkçesinde Bitki Adları* dır.

1. Abanüs Ağacı

Tarihi: ET-, Harezmi KE-, Kur. T-, ME-, NF-, **Kıpçak** İM *abanüs* “abanüs ağacı” (Toparlı 1992: 496) “[187 b]...abanüs ağacı birle tağı altun sufi birle..”

Çağdaş Kıpçak: Tat. *ëbën ağacı* “abanüs” (Ehmetyanov 2014: 21)

Kerestesi sert ve siyah bir ağaçtır. *Lexicon*'da *ebenüs*, *ebenos* olarak geçer. (Meninski 2000: 32) Tietze, bir ağaç cinsi ve o ağacın siyah, sert kerestesi olarak bahseder ve Fa. veya Ar. *abanüs* / *abnüs* < Yun. *ëbenos* şeklinde olduğunu söyler. Ayrıca Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye* eserinden şu cümleyi örnek gösterir; “*Ol adacıge abanos adası dërler*”. (Tietze 2002: 71)

2. Ağaç

Tarihi: ET BK *ıgaç* “ağaç” (Ölmez 2013: 349) “[G 11].. *çıntan ıgaç ke-lürüp..*”, KB *yıgaç* “ağaç” (Arat, 1979: 538) “[1428] ..*edersiz yıgaç mingü munlug bolup*”, *ıgaç* “ağaç” ETG s 273; OA s. 94; OY s. 102; TTİrkB. 4, 56, 14; OKD 71; HTB 1147 (Bayrak 2005: 12), AY VI *ıgaç* “ağaç” (Ayazlı 2012: 312) “[1005] *baçatıp beş törlüg bodugka ıgaç*”, DLT *yıgaç ~yigāç* “ağaç” (Ercilasun 2014: 969) “[s.431] *yıgaç katlandı*” **Harezmi** Kur. T. *ağaç* “ağaç” “*ol ağaç turur.. kamuğ türlüğ yämiş anda bitär..*” (Borovkov 2002: 43), Kur. T. *yıgaç* “ağaç” “*mewä yarattı yıgaç üzä*” (Borovkov 2002: 325) KE *ağaç / yıgaç* “ağaç, değnek, sopa, tahta” (Ata 1997: 731) “[8r-18] ..*yıgaç buğday yıgaçı turur*”, NF *ağaç / yıgaç* “ağaç, dal; değnek, sopa, çöp” (Ata 2014: 482) “[y. 24-2].. *bir yıgaç köligesinde qonup turur erdi..*” **Kıpçak** BM *diräk* “ağaç” (Zajaczkowski 1958: 19) MG *ağaç* “ağaç” (Uğurlu 1987: 128) “[72 a] .. *birle ağaç üstündin halaka*”, GT *ağaç* “ağaç” (Karamanlioğlu 1989: 197) “[136 b] .. *vaktın bir ağaç tübüne yitip yattım..*”

Çağdaş Kıpçak: Kaz. *ağaç* “ağaç” (Yüce 1984: 3), Kar. *t'erek* “ağaç” (Pöhle 1991:85), Kzn.T *ağaç* (Öner 2009: 21), Kum *terek* “ağaç” (Pekaçar 2011: 331)

Clauson *ıgaç* “ağaç” şeklinde verir. (Clauson 1972: 79) Marcel Erdal ise, *ı* kökünden +*gaç* isimden isim yapma eki olarak oluştuğunu, *ı* kökünün “bitki” anlamına geldiğini ve ekli halin zaten yazıtlarda da bulunduğunu söyler. ET *ıgaç* < *ı* + *gaç* (Erdal 84: 1991). Bunun yanı sıra *terek* kelimesinin ağaç anlamını taşıdığı yerler vardır.

3. Ardiç Ağacı

Tarihi: ET DLT *artuç* “ardıç” (Ercilasun 2014: 558) “[s. 162] *kim ayıp iştür kulak ay ewi artuç butak*” **Harezmi** Kur. T-, ME-, NF- KE *artuç* “ardıç” (Ata 1997: 35) “[142v-18] .. *artuç yıgaçdın bir suret kıldı..*” **Kıpçak** İH *arduk* “ardıç” (İzbudak 1989: 5)

Çağdaş: Kry. *artiş* “ardıç ağacı” (Çulha 2006: 90), Kzn. T *artiş* “ardıç ağacı” (Öner 2009: 28), Tat. *artiş* “ardıç” (Ehmetyanov 2014: 35)

Tietze, ardıç <ET *artuç* şeklinde bir açıklama yapar. (Tietze 2002: 193) Clauson'a baktığımızda *artuç* kelimesini ardıç ağacı için kullanılan genel bir terim olarak açıklamıştır. Mong. *arça* ancak Kuz.D. *artış ardic/ardıç* şeklinde bulunduğunu söyler ve metinlerden örnek verir; *artuç söğüt butıki* “ardıç ağacının dalları” TT I 165; *artuç uruğu* “ardıç tohumu” H II (Clauson 1972: 204) Eren'in sözlüğünde ardıç ağacı, güzel kokulu yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak karayemişleri ilaç olarak kullanılan bir ağaççık olarak açıklanır. Çağdaş diyalektlerde *ardıç* yerine *arça* biçiminin yaygın olarak kullanıldığının görüldüğünü söyler. Yaşayan diyalektlerde görülen *arça* kelimesinin Moğolcadan geçme bir alıntı olduğunun bilimsel yayınlarda büyük kabul kazandığından bahseder. (Eren 1999: 15)

Bitki Adları Sözlüğü'nde ardıç için, *Juniperus* türlerine verilen genel addır, kışın yaprak dökmeyenler, bazı türlerinden katran elde edilir açıklaması yapılır. (Baytop 2007: 33)

Ayrıca bu kelime Türkçeden diğer dillere de geçmiştir; Far. *arça*, *ardic*, *ardūc* “ardıç”, Rus. *ardış*, *artış*, *arçá*, *arsá*, *arşán* “ardıç, kırmızı sedir”, Erm. *ardıç* “ardıç”, Mak. *adriç* “ardıç” (Karaağaç 2008: 38)

4. Çalı

Tarihi: ET - Harezmi KE-, Kur. T-, ME-, NF-, **Kıpçak** İH *çalı* (İzbudak 1989: 9)

Çağdaş Kıpçak: Kar. *ç'alı* “çalı, çift” (Pöhle 1991: 26), Tat. *kuvaklık*, *kura* “çalı” (Ehmetiyenov 2014: 82)

Tietze'nin sözlüğündeki açıklamaya göre *çalı*; boysuz, böğürtlen gibi bodur ve dikenli bir ağaçtır. Räsänen kelimeyi istifham işaretiyle *çal-* fiiline bağlar. (Tietze 2002: 469)

Türkçeden geçtiği diller ve o dillerdeki karşılıklarından birkaç örnek:

Rus. *çiliga*, *çilijnik* “çalı, sarı akasya”, Erm. *çalı*, *çalı çırpı*, *çalılık* “küçük koru, çalılık”, Mac. *csalit* “çalı, çalılık” (Karaağaç 2008: 170)

5. Çam Ağacı

Tarihi: ET-, Harezmi Kur. T-, ME-,KE-, NF-, **Kıpçak** Kİ *şam ağacı* “çam” (Caferoğlu 1931: 95), TA *şam ağacı* “çam” (Toparlı, 2000:141), DM *şam ağacı* “çam” (Toparlı 2003: 108),

Çağdaş Kıpçak: Kaz. *krağay* “çam ağacı” (Yüce, 1984:162), Baş. *karağay*, *şırşı* (Ercilasun 1991: 114), Tat. *marat* “çam” (Ehmetiyenov 2014: 33)

Çam ağacı için Tietze, iğne yapraklı ağaç açıklamasını yapar.(Tietze 2002: 471) Eren kelimeyi şöyle açıklamıştır; Eski Kıpçakçada *şam* olarak kulla-

nılır ve bu biçimin Arapçadan kalma bir alıntı olduğu anlaşılır. Arapça kullanılan *şam* ‘ ‘mum’ kelimesi Türkçede şam ağacı, yani ‘ ‘çıra ağacı’ değerini kazanmış olabilir. Bunun nedeniyse çam ağacının reçineli kısımlarının yanmaya elverişli olmasından dolayı çıra olarak kullanılmasıdır. Ramstedt Türkçe *çam*’ı Korece *çam*-namu ‘ ‘the oak’ biçimiyle birleştirmiştir. Çağdaş diyalektlerin büyük çoğunluğunda çam ağacı için *karagay* kelimesi kullanılır. (Eren 1999: 77)

Baytop’un *Bitki Adları Sözlüğü*’nde çam ağacı için verdiği bilgilere göre çam ağacı kışın yaprak dökmeyen türlerdendir. *Pinus* türlerine verilen genel addır. Kızıl çam (*Pinus brutia*), Halep çamı (*P. halepensis*), Kara çam (*P. nigra*) Türkiye’de yetişen bazı çam türleridir. (Baytop 2007: 65)

6. Günlük Ağacı

Tarihi: ET - , Harezmi KE-, Kur.T-, ME-, NF- **Kıpçak** Kİ *günlük* ‘ ‘günlük ağacı (Caferoğlu 1931: 43)

Çağdaş Kıpçak: --

Tietze, ağacın 20 m kadar yükseldiğini, kışın yapraklarını döktüğünü, çınar görünüşünde bir ağaç olduğunu belirtir. Bu adın aynı zamanda bir çeşit ağacın reçinesinden yapılan tütsü maddesi için kullanıldığını da söyler. < ET. günlük (Tietze 2008: 212) Ancak Tietze’nin gönderme yaptığı Clauson sözlüğündeki *künlük* kelimesinin 1.günlük 2.şemsiye anlamları bulunmakla beraber ağaç ile ilgili bir anlam bulunmamaktadır.

Baytop *günlük* ağacı için, *Liquidambar orientalis* Miller, kışın yapraklarını döken, çınar görünüşlü bir ağaçtır. Gövdenin yaralanması ile elde edilen balsama *buhur yağı*, *günlük sakızı*, *kara günlük yağı* ya da *sığala yağı*, kalan kabuklara ise *buhur* veya *yaprak buhur* adı verilir ve bunlar tedavi için tütsü olarak kullanılır açıklamasını yapar. (Baytop 1994: 125)

7. İlgin Ağacı

Tarihi: ET DLT *yılğın* ‘ ‘olgın ağacı’ (Ercilasun 2014: 364), **Harezmi** KE-, Kur. T-, ME-, NF-, **Kıpçak** TA *yılğın* ‘ ‘ilgin ağacı’ (Toparlı 2000: 157)

Çağdaş Kıpçak: --

Clauson , *yılğın* ‘ ‘tamarix’ Osmanlıcada ilgin olarak yaşadığını söyler. Tkm. *yılğın*, Xak. *yılğın* olarak bulunur açıklamasını yapar. (Clauson 1972: 926) Türkçeden Farsçaya *ilgin akaci*, *yilkün* olarak geçmiştir.

Bitki Adları Sözlüğü’nde *Tamarix* türlerine verilen genel addır, çalı görünümünde, beyaz ve pembe çiçekli küçük ağaçlardır bilgisi verilir. (Baytop 2007: 138)

8. Kavak Ağacı

Tarihi: ET- *terek* “kavak” (Clauson 1972: 543) DLT *tirek* “kavak ağacı” (Ercilasun 2014: 882) **Harezmi** NF-, KE-, ME *ķavaķ* “içi boş” (Yücel 1988: 136), Kur. T *ķavaķ* “kavak” (Borovkov 2002: 50), NF-, **Kıpçak** DM *avsak* “kavak” (Toparlı 2003: 8b/9), DM *ķavaķ* “kavak” (Toparlı 2003: 8b/10), TA *avsak* “kavak” (Toparlı 2000: 9), TZ *terek* “kavak” (Atalay 1945: 256)

Çağdaş Kıpçak: Baş. *tiräk* “kavak” (Ercilasun 1991: 454), Kaz. *terek* “kavak ağacı” (Koç 2003: 535), Tat. *tirek, tirek ağacı* “kavak” (Ehmetyanov 2014: 179)

Kavak ağacı için *avsak, ķavaķ* ve *tiräk* adlandırılması bulunur. Radloff sözlüğünde *tiräk* “kavak ağacı” olarak geçer. (Radloff (2 c.) 1960: 1062). Eren, sözlüğünde *ķavaķ* için sulak yerde yetişen bir ağaçtır, *ķav + -(a)ķ* şeklinde oluşmuştur, kabuğu dökülüp kavladığı için böyle adlandırılmıştır der. Sinor’a göre *ķavaķ* tipik bir Oğuzca kelime olduğuna ve Kıpçak diyalektlerinde *ķavaķa avsak, usak* gibi isimler verildiğine değinir. (Eren 1997: 219).

Baytop sözlüğünde bulunan açıklamada kavak, *Populus* türlerine verilen genel addir. Kışın yaprak dökerler ve bazı türlerine özel ad verilmiştir. (Baytop 2007: 162)

Türkçeden geçtiği dillerdeki birkaç örneği: Ar. *ķavag* “kavak” Erm. *ķavak* “kavak” ,Rus. *osin, osuka* “telli borok” (Karaağaç 2008: 461)

9. Kayın Ağacı

Tarihi: ET' *ķadıñ* “kayın ağacı” (Radloff 1893: 21, Band 2), *ķadıñ* “kayın ağacı” (Clauson 1972: 602), KB *ķayıñ* (Arat 1979: 214) “ [6532] *ķadıñ teg boğum erdi oķ teg köni tüz..*”, DLT *ķayıñ* “kayın ağacı” (Ercilasun 2014: 695) “ [s. 153] *sögüt söliñe ķadıñ ķasıña*”, **Harezmi** KE-, Kur. T-, ME-, NF-, **Kıpçak** CC *ķayın* “kayın” (Gronbech, 1992:939), TA *ķayın* “kayın” (Toparlı 2000: 114), DM *ķayın ağaşı* “kayın ağacı” (Toparlı 2003: 89), **Çağdaş:** Kar. *k'ayın* “kayın ağacı” (Pöhle 1991: 50), Kaz. *ķamşat* “akgürgen, kayın” (Koç 2003: 627), Kry. *ķayın* “kayın, akağaç” (Çulha 2006: 74), Tat. *ķük ağacı* “kayın” (Ehmetyanov 2014: 180)

Ağacın, *ķayın, ķayıñ, ķayın ağaşı* şeklinde yazımları bulunur. Clauson, *ķadıñ* huş ağacı, *Betula* tanımlaması yapar. Ayrıca kelimenin daha eski zamanlarda “huş kabuğundan yapılmış gemi” anlamını taşıdığını belirterek. Osmanlıcada *gürgen* ağacı anlamında da kullanıldığına değinir. (Clauson 1972: 602).

Bitki Adları Sözlüğü'ne göre, *Fagus* türlerine verilen genel addir. Türkiye’de Doğu kayını, Bağnaz ve Avrupa kayını türleri bulunur. Boyları 40 m kadar uzayabilir. (Baytop 2007: 164)

Türkçeden geçtiği diğer dillerdeki örnekleri: Ar. hadang “kayın” Bul. káin “kayın ağacı”, Far. hadeng “akkavak, kayın ağacı, kolay işlenir ağaç; ok ucu” (Karaağaç 2008: 467)

10. Meşe Ağacı

Tarihi: ET-, Harezmi KE-, Kur. T-, ME-, NF-, **Kıpçak** TA *emen* “meşe ağacı” (Toparlı 2000: 105)

Çağdaş Kıpçak: Kar. *egmen, yemen* “meşe” (Pöhle 1991: 32), Kry. *emen* “meşe ağacı” (Çulha 2006: 192), Kaz. *emen* “meşe ağacı” (Koç 2003: 139), Kum. *emen* “meşe ağacı, meşeden yapılmış” (Pekaçar 2011: 120), Tat. *imen* “meşe” (Ehmetyanov 2014: 213)

Eren meşe ağacı için, geniş yapraklı bir orman ağacıdır tanımını yapar. Eski kaynaklarda *orman* anlamında geçtiğini belirtir. <Far *bīša* “orman, ağaç” Kelimenin başındaki b-’nin Türkçede m-’ye döndüğünü söyler. Başlangıçta Türkçede de orman anlamındayken “orman ağacı” adında *meşe* anlamını kazandığını belirtir. (Eren 1999: 293).

Baytop, *meşe*’nin *Quercus* türlerine verilen genel ad olduğunu, kışın yapraklarını döktüğünü belirtir. (Baytop 2007: 207)

11. Pelesenk Ağacı

Tarihi: ET-, Harezmi KE-, Kur. T-, ME-, NF-, **Kıpçak** BV *belesān* “pelesenk ağacı” (Ağar, 1986:137)

Çağdaş Kıpçak: --

Far. *balasān* *New Persian English Dictionary*’de “balsam ağacı anlamına gelen isim” olarak açıklanır. (D.D.S. A. dsal.uchicago.edu/ dictionaries/hayyim/). Meninski sözlüğünde *belesān* “balsam bitkisi” anlamında geçer. (Meninski 2000: 871). Es.Yun *bálsamon*.

12. Sac Ağacı

Tarihi: ET-, Harezmi KE-, Kur. T-, ME-, NF-, **Kıpçak** KFT *sāc* “sandal ağacı” Hindistan’da yetişen sert ve iyi cins bir ağaç türüdür. (Ağar 1989: 587)

Çağdaş Kıpçak: -

13. Sandal Ağacı

Tarihi: ET - , Harezmi - , **Kıpçak** İM *sandal* “sandal ağacı” (Toparlı 1992: 387) “ [417 b] taķı abanūs oğurlağanda taķı sandal oğurlağanda..”

Çağdaş Kıpçak: -

Bitki Adları Sözlüğü'nde kışın yapraklarını dökmeyen, beyaz çiçekli bir ağaççıktır, *koca yemiş* de denir açıklaması yapılmıştır. (Baytop 2000: 180)

14. Söğüt Ağacı

Tarihi: ET AY III *söğüt* “ağaç” (Ölmez 1991: 111) “ [172-9] –bodi söğüt tüpinte v(a)jır-lıg ... ”, DLT *söğüt* “söğüt ağacı” (Ercilasun 2014: 830) “ [s. 153] *söğüt sölije kağın kāsıña* ”, **Harezmi** Kur. T-, KE-, ME *söğüt* “ağaç” (Yüce 1988: 177), NF-, **Kıpçak** Kİ *sorkun* ”söğüt” (Caferoğlu, 1931:92), BV *ban/ben* “söğüt ağacı” (Ağar 1986: 132, 137),MG *söğüt* “söğüt ağacı” “[104b-2] *söğüt ağaçından kılurlar takı muña oħsar* ”, İH *sorqun* “söğüt” (İzbudak 1989: 43), GT *tal* “söğüt” (Karamanlıoğlu 1989: 368) “[13a] *yakın bil tal ağaçında yemiş yok...* ”, TA *tal* “söğüt” (Toparlı, 2000:139)), DM *söğüt* “söğüt” (Toparlı 2003: 107)

Çağdaş Kıpçak: Kry. *tal* “1.söğüt; 2. dal, budak, kol” (Çulha 2006: 103), Kaz. *tal* “yaş dalları olan, ince yapraklı ağaç” (Koç 2003: 514), Kum. *tal* “söğüt, söğüt dalından” *bişew tal* “söğüt” (Pekaçar 2011: 318), Tat. *tal* “ağaç” *yılamsa tal* “salkım söğüt” (Ehmetyanov 2014: 283)

ban , *ben*, *sorqun*, *söğüt* ve *tal* şeklinde farklı kelimelerle ifade edilen söğüt ağacı Radloff sözlüğünde *kavak ağacı* anlamında geçer. (Radloff (4 c.) 1960: 546) Eren, Uygurcada *ağaç* anlamında kullanılırken Orta Türkçede *söğüt* için kullanıldığını belirtir. Kökü bilinmediğini ve Ermeniceden alındığı yolundaki iddianın yanlış olduğunu söyler. (Eren 1999: 375)

Clauson önceleri “dal, parça” anlamında bulunduğunu ve bu anlamıyla da Osmanlıcada yaşadığını belirtir. Diğer yerlerde çok önceki dönemlerde “söğüt ağacı”, Osmanlıcada *söğüt*, Türkmencede ise hem *söğüt* hem de *dal* anlamında kullanıldığını değerlendirir. *talı* “söğüt ağacı. (Clauson 1972: 489)

Baytop söğüt ağacı için *Salix* türlerine verilen genel ad olduğunu, özellikle dere kenarlarında yetiştiğini, kabukları ağrı ve ateş için ilaç olarak kullanıldığını söyler. (Baytop 2007: 248)

15. Şimşir Ağacı

Tarihi: ET-, **Harezmi** KE-, Kur. T-, ME-, NF-, **Kıpçak** İH *çemşir*”şimşir ağacı” (İzbudak 1989: 10)

Çağdaş Kıpçak: --

(< *Far. çemşir*) Şimşirgillerden, yaprakları her mevsim yeşil kalan, taslık, çorak bölgelerde kendiliğinden yetişen veya bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen, odunsu sarımsı renkli ve çok sert olan, 1-5 m yükseklikte bir ağaç-

çık, *Buxus sempervirens*, (TS, 2, 2096; TBAS, 258; TaS, II, 921). (Aklayış 2007: 565)

Bitki Adları Sözlüğü'nde şimşir için *Buxus sempervirens* L. Yaprak dökme-
yen ve 1-2 m yükseklikte, çalı görünümünde bir bitkidir ve yaprakları hayvan-
lar için zehirlidir açıklaması yapılmıştır. (Baytop 2007: 258)

SONUÇ

Kıpçak Türkçesindeki ağaç adları incelendiğinde geçmişten günümüze ağaç adlarında Çağdaş Türk lehçelerinde belirgin değişimler gözlemlenmiştir. Bu değişime verilebilecek en güzel örnek tarihi dönemde *şam ağacı* olarak adlandırılan çamin, çağdaş lehçelerde *krağay / karagay*, *şırşı* ve *marat* adlandırmasını almasıdır.

Ağaç adları için kullanılan kelimelerin dönemlere göre uğradıkları anlam değişmesine bakıldığında *terek*, *täräk* ve *diräk* olarak karşımıza çıkan kelimenin iki farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Kıpçak Türkçesi dönemine ait *Bulgatü'l-Muştak*'da *diräk* ve çağdaş dönemden Karaçay lehçesinde *terek* olarak yazılan kelimenin anlamı ağaç olarak verilmiştir. Çağdaş Kıpçak lehçelerinden Başkurtça, Kazakça ve Tatarca'da ise kavak ağacı için *terek* kelimesinin kullanıldığını görürüz. Bu durumda *terek* kelimesinin başlarda yalnızca ağaç için kullanıldığı daha sonraysa kavak ağacını da karşılayan bir kelime haline geldiğini söylenebilir. Çünkü Clauson, *terek* maddesinde (Clauson 1972: 543) kelimenin karşılığını ağaç olarak vermiş ve Kumukça, Nogayca ve Kıpçakçada da bu anlamda bulunduğunu söylemiştir, ancak Kıpçak Türkçesi dönemine ait *Tuhfetü'z-Zekiyye*'de kelimenin anlamı kavak ağacıdır. Bunun yanı sıra DLT dizininde kavak anlamında geçen *tirek* kelimesinin, *tizig* maddesine örnek olarak verilen *tizig tireg* cümlesinde “bir sıra ağaç” olarak tercüme edilmesi dikkat çekicidir. (Ercilasun 2014: 167) Ayrıca *Mukaddimetü'l-Edep*'te *kavağ* kelimesinin anlamının “içi boş” olarak verilmesi farklı anlamlandırma açısından dikkate değer görülmüştür.

Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde geçen ağaç adları istatistiki açıdan ele alınırsa en çok ağaç ismi *Tercüman*'da bulunmaktadır. İçerisinde altı ağaç adı geçen *Tercüman*, *ylğun* ve *emen* adlarının içinde bulunduğu tek eser olma özelliğini taşır. İçerisinde beş ağaç adı bulunan *Durretü'l Mudiyye*'de ise kavak ağacı anlamını taşıyan iki kelime, *avsak* ve *kavağ* bulunur. Ağaç adlarından *günlük*, *ılgın*, *pelesenk*, *sac*, *sandal* ve *şimşirin* Çağdaş Kıpçak lehçelerinde karşılıklarına rastlanılmamıştır.

Çalışmada incelenen ağaç adları on beş kelimededen oluşur ve bazı ağaçların birden fazla adı bulunmaktadır. Ardıç ağacı için; *artuk / artuğ*, çam ağacı için; *şam ağacı / şam ağaşı*, kavak ağacı için; *avsak / kavağ / täräk* ve söğüt ağacı

için kullanılan *sorqun / ban / ben / söğüt / tal* kelimelerinin tamamını göz önüne aldığımızda toplamda yirmi üç kelimedenden oluşan meyve vermeyen adları, Kıpçak Türkçesinin söz varlığı içerisinde çok küçük bir yer tutmaktadır. Yapılmış olan bu incelemede eksiklikler bulunabilir, devam eden çalışmalarla bu eksiklikler giderilecektir.

KISALTMALAR

- AY III** : Altun Yaruk III. Kitap
AY VI : Altun Yaruk Sudur VI. Kitap
BK : Bilge Kagan Yazıtı
BM : Bülgatü'l-muştak Fi Lugat At-Türk ve'l-Kıfçak
BV : Baytaratü'l-Vâzih
CC : Kuman Lehçesi Sözlüğü : Codex Cumanicus'un Türk Sözlük Dizini
D.D.S.A. : Digital Dictionaries of South Asia
DM : ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-lügati't-Türkiyye
ET : Eski Türkçe
GT : Gülistan Tercümesi
İH : El-İdrak Haşiyesi
İM : İrşadü'l-Müluk Ve's-Selatin
Kar : Karaçay Lehçesi Sözlüğü
Kaz : Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü
Kzn. T : Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü
KE : Kısasü'l Enbiya
KFT : Kitabu Fi'l-Fıkh Bi Lisani't Türki
Kİ : Kitab Al-İdrak Li-lisan Al-Atrak
KK : El-Kavaninü'l-Külliyeh Li Zabtü'l-lügati't-Türkiyye
Kry : Karaycanın Kısa Sözcüğü : Karayca-Türkçe Kısa Sözlük
Kum : Kumuk Türkçesi Sözlüğü
Kur. T : Kur'an Tercümesi (Borovkov)
Kuz. D. : Kuzey-Doğu Dilleri Grubu
ME : Mukaddimetü'l Edebi
Mong. : Moğolca
MG : Münyetü'l- Guzat
NF : Nehcü'l Feradis
TA : Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali
Tat : Türkçe Tatarca Sözlük
Tkm. : Türkmence
TZ : Ettüzfet'üz Zekiyye Fi'l-lügati't-Türkiyye
Xak. : Karahanlı Türkçesi

KAYNAKÇA

- AĞAR, Mehmet Emin, *Baytaratü'l Vâzıh*, Yükses Lisans Tezi, Marmara Ün. SBE, İstanbul, 1986
- , *Kitabu Fi'l-Fıkh Bi Lisani't Türki*, İnceleme-Metin, Sözlük, Doktora Tezi Marmara Ün. SBE, İstanbul, 1989
- ALKAYIŞ, Fatih, *Türkiye Türkçesinde Bitki Adları*, Erciyes Ün. SBE Doktora Tezi, Kayseri, 2007
- ARAT, R. Rahmeti, *Kutadgu Bilig III Dizin*, haz. O. Fikri Sertkaya, Kemal Eraslan, Nuri Yüce, TKAE, İstanbul, 1979
- ATA, Aysu, *Nehcü'l Ferâds, Dizin-Sözlük*, TIP J. Eckmann, yay. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, TDK, Ankara 2014
- , *Kıyasü'l Enbiya*, TDK, Ankara 1997
- ATALAY, Besim, *Ettüzet'üz Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK, Ankara 1945
- BAYRAK, Özlem, *Tarihi Türk Lehçelerinde Bitki İsimleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ün. SBE, Ankara, 2005
- BAYTOP, Turhan, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, TDK, Ankara, 1997
- BOROVKOV, A.K. , *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (xii-xiii. Yüzyıllar)*, çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu, TDK, Ankara, 20002
- BROCKELMANN, C. , *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kaşğarī's Dīvan Luġāt at- Turk*, Budapest, 1928
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Kitab Al-İdrak Li-lisan Al-Atrak*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford at the Clarendon Press, 1972
- ÇULHA, Tülay, *Karaycanın Kısa Sözcüğü: Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*, Kebikeç Yayınları, Ankara 2006
- EHMETYANOV, Rifkat, *Türkçe Tatarca Sözlük*, TDK, Ankara 2014
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991
- , *Divanü Lügati't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, TDK, Ankara, 2014
- EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Aydın Yayınevi, Ankara 1999
- GRÖNBECH, K. , *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, çev. Kemal Ayaç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992
- İZBUDAK, V. Çelebi, *El-İdrak Haşiyesi*, 2. bs. TDK, Ankara 1989
- KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK, Ankara 2008
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Gülistan Tercümesi*, TDK, Ankara, 1989
- KOÇ, Kenan, Ayabek Baynıyazov, Vehbi Başkapan, *Kazak Türkçesi -Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003
- MENINSKI, Franciscus a Mesignien, , *Thesaurus Linguarum Orientalium / Turcicae-Arabicae-Persicae / Lexicon Turcico-Arabico-Persicum, I - V; VI Index der türkischen Mit einer Einleitung und mit einem türkischen Wortindex von S. Stachowski sowie einem Vorwort von M. Ölmez*, İstanbul 2000
- NİŞANYAN, Sevan, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayınları, İstanbul, 2002

- ÖLMEZ, Mehmet, *Altun Yaruk III. Kitap* (= 5. Bölüm), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 1991
- ÖNER, Mustafa, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara, 2009
- PEKAÇAR, Çetin, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2011
- PÖHLE, W. , *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991
- RADLOFF, F. Willhelm, *Versuh Eines Wöterbuches Türk-Dialecte I-IV*, Mouton Publishers, Gravenhage, 1960
- TIETZE, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati A-E*, Verlag Akademie-Simurg, İstanbul 2002
- , *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati I-J*, Verlag Akademie, Wien 2009
- TOPARLI, Recep, *ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK, Ankara 2003
- , *İrşadi'l-Müluk Ve's-Selatin*, TDK, Ankara 1992
- TOPARLI, Recep, Sadi Çöğenli, Nevzat H. Yanık, *El-Kavaninü'l-Külliyel-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK, Ankara 1999
- , *Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali*, TDK, Ankara 2000
- UĞURLU, Mustafa, *Münyetü'l-Guzat*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1987
- YÜCE, Nuri, *Mukaddimetü'l Edep*, TDK, Ankara 1993
- , Hasan Oraltay, Saadet Pınar, *Kazak Türkçesi Sözlüğü* (Tercüme), Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, İstanbul, 1984
- ZAJĄCZKOWSKI, A. , *Vocabularie Arabe-Kiptchak de l'Époque de l'État Mamelouk. Bulğat al-muštāk fī Luğat at-Turk wa-l-qifzāq I-II*, Warszawa 1954-1958